

Штих І. І. кандидат психологічних наук,
старший викладач кафедри психології
Мукачівський державний університет
<https://orcid.org/0000-0002-8443-3211>
Дудаш К. М. здобувач другого (магістерського)
рівня вищої освіти спеціальності 053 Психологія
Мукачівський державний університет
<https://orcid.org/0000-0001-6178-7968>

РОЗВИТОК МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ШКОЛЯРІВ, ЩО ВИХОВУЮТЬСЯ В КРОС-КУЛЬТУРНОМУ ОСВІТНЬОМУ СЕРЕДОВИЩІ

У статті йде мова про актуальну в епоху глобалізації міжкультурну компетентність та шляхи її розвитку в підлітковому періоді становлення особистості. Підкреслено, що психологічну основу міжкультурної комунікативної компетентності становить певний рівень толерантності, довіри та чутливості, прихильність до норм взаємодії з іншими людьми. Представлено результати дослідження особливостей комунікативного, інтерактивного та перцептивного аспектів міжкультурного спілкування школярів, що перебувають в інформаційному освітньому середовищі вітчизняних закладів загальної середньої освіти.

Виявлено високий і дуже високий рівні емпатійних здібностей школярів; їх уміння вирішувати конфлікти, згадуючи їх шляхом компромісу і переговорів; відсутність таких бар'єрів спілкування як негнучкість і неадекватність прояву емоцій; а також перевага у досліджуваних середнього рівня екстраверсії і нейротизму. Звертається увага на високий показник емпатії у ставленні до незнайомих і малознайомих людей, що можна вважати передумовою формування толерантності і міжкультурної компетентності школярів, що ростуть, навчаються і виховуються в крос-культурному освітньому середовищі.

Ключові слова: комунікативна компетентність; міжкультурна компетентність; крос-культурне середовище; конфлікт; емпатія; толерантність; чутливість.

Вступ. Протягом всього свого життя ми стикаємося з представниками різних культур, однак спілкування з ними може бути ускладнене через відмінності у сприйнятті світу, культурні особливості, мовленнєвий бар'єр. Дана ситуація вимагає розвитку толерантності та емпатії, вміння швидко адаптуватися і володіти гнучкістю мислення, для того, щоб успішно будувати комунікації і здійснювати ефективну взаємодію – того, що можна об'єднати одним загальним терміном «міжкультурна компетентність».

Міжкультурна компетентність є здатністю, що дозволяє особистості реалізувати себе в рамках діалогу культур, тобто в умовах міжкультурної комунікації. Її становлення здійснюється у взаємозв'язку освоєння іншомовного коду і розвитку культурного досвіду людини, в складі якого можна виокремити ставлення людини до себе, до світу, а також досвід творчої діяльності. Міжкультурна комунікативна компетентність виявляється у позитивному ставленні, толерантності та довірі, знанні принципів та правил міжкультурної

комунікації, умінні розуміти та взаємодіяти з представниками різних культур.

Актуальність нашого дослідження полягає в тому, що в епоху глобалізації важливо як ніколи формувати комплекс особистісних якостей, які становлять психологічну основу міжкультурної комунікативної компетентності – певний рівень толерантності, довіри та чутливості, прихильність до норм взаємодії з іншими людьми тощо. І ці особистісні якості бажано розвивати вже з молодшого віку. Тому сферою наших наукових інтересів є виявлення особливостей комунікативного, інтерактивного та перцептивного аспектів міжкультурного спілкування школярів, що перебувають в інформаційному освітньому середовищі вітчизняних закладів загальної середньої освіти.

Мета статті – висвітлення результатів дослідження психологічних особливостей міжкультурної комунікативної компетентності школярів, які виховуються в крос-культурному середовищі.

Завдання статті: теоретично обґрунтувати актуальність дослідження міжкультурної компетентності і необхідність її розвитку у школярів, і представити результати емпіричного дослідження особливостей міжособистісного спілкування школярів в крос-культурному освітньому середовищі на прикладі гімназії з угорською мовою навчання.

Теоретичне підґрунтя. У науковому дискурсі заявлене питання було поставлено у середині ХХ століття у межах концептуалізації феномену міжкультурної компетентності. У зв'язку з цим з'являється цілий ряд робіт, що обґрунтовують та уточнюють виміри міжкультурної компетентності, в основі яких лежить загальна ідея про адаптивність як однієї з ключових її характеристик, а також комплексності та багатовимірності її природи (наприклад, Abe, Wiseman, 1983; Gudykunst, Hammer, 1984; Koester, Oebele, 1988; Wiseman, Abe, 1986).

У пошуках змістовних характеристик міжкультурного дослідження розгортаються за декількома напрямками: вивчення особистісних характеристик, що забезпечують ефективність міжкультурної комунікації (наприклад, Cleveland, Mangone, Adam, 1960; Harris, 1973); аналіз поведінки взаємодіючих сторін у міжкультурному контексті (наприклад, Ruben, Kealey, і, нарешті, розгляд феномену міжкультурної компетентності з погляду інтеграції особистісних характеристик та комунікативної поведінки для більш повного розуміння ефективності міжкультурної комунікації (наприклад, Gudykunst, Hammer, Wiseman, 1977).[1;2;9]

Позитивне ставлення до культурних відмінностей вивчали Л. Корнеєва, Є. Пасов, В. Сафонова, А. Утехіна, Е. Peterson і ін., вміння міжособистісної взаємодії в рамках рідної і іншомовної культури досліджували Н. Гальскова, Н. Гез, Г. Денісова, М. Радовель, В. Сафонова, П. Сисоєв. Це поняття широко досліджувалося багатьма науковцями – Є. Верещагіним, В. Костомаровим, А. Садохіним, О. Зеліковською, М. Байрамом, М. Беннетом, Д. Мацумото та ін. [4;7;9;10;11]

Ґрунтовний аналіз міжкультурної комунікативної компетентності здійснив Майкл Байрам (1997), згідно з висновками якого, міжкультурна компетентність – це

здатність долати непорозуміння, що виникає в процесі взаємодії, пояснювати помилки інтеракції, бажання і готовність відкривати нове, здобувати знання про іншу культурну дійсність і здатність, оперуючи цими знаннями, проникати в іншомовну культуру, інтерпретувати і співвідносити явища своєї і чужі культури, встановлювати та підтримувати зв'язок між рідною та іншомовною культурою, критично оцінювати свою культуру, розуміючи специфіку чужої, демонструючи допитливість і відкритість по відношенню до інших людей, готовність прийняти інші судження, долати етноцентричні установки і упередження[10].

Суттєвий внесок у вивчення природи міжкультурної компетентності зробив М. Беннетт (2003). Він першим розробив модель міжкультурної компетентності, яку назвав моделлю розвитку міжкультурної сенситивності. Учений визначає міжкультурну сенситивність як конструкцію реальності, яка здатна приймати культурні відмінності, які і є складовими розвитку етнорелятивістського розвитку [11].

Досить широко вивчена міжкультурна компетентність як соціокультурний (Садохін, 2007) та соціально-психологічний феномен, проте відчувається дефіцит досліджень даного поняття як психологічного та особистісного феномену: міжкультурна компетентність практично ніде не розглядається у системі особистості та індивідуальності суб'єкта, за винятком нечисленних робіт (Почебут, 2017) [5]. О. Садохін відводить міжкультурній компетентності роль однієї з форм соціокультурної адаптації до певного міжкультурного контексту діяльності і спілкування особистості і виділяє у структурі міжкультурної компетентності три групи знань – афективні, когнітивні та комунікативні. Автор пише: «Міжкультурна компетентність –це комплекс знань і умінь, що дозволяють індивіду в процесі міжкультурної комунікації адекватно оцінювати комунікативну ситуацію, ефективно використовувати вербальні та невербальні засоби, втілювати в практику комунікативні наміри і перевіряти результати комунікації за допомогою зворотного зв'язку» [7].

Психологічні чинники міжкультурної компетентності вивчені меншою мірою:

найчастіше як предиктори міжкультурної компетентності розглядаються здібності, зокрема інтелектуальні. Останнім часом досить активно почав вивчатися вплив рис особистості на міжкультурну компетентність та пов'язані з нею аспекти (Bakalis, Joiner, 2004; Ang, Van Dyne, Koh, 2006; Harrison, Voelker, 2008; Van der Zee, Van Oudenhoven, 2013; Самойленко, 2013; Сафонова, 2014), однак таких досліджень небагато. [1;6;8;9]

Варто взяти до уваги концепції зарубіжних дослідників, які виявляють специфіку процесу формування міжкультурної компетентності (G. Chen, D. Dearsdorff, K. Knapp, J. Knight, C. Kramsch, A. Moosmüller і ін.), проте слід зауважити, що серед учених відсутня єдина думка про поняття міжкультурної компетентності. Так, К. Кнапп (1990) визначає міжкультурну компетентність з точки зору лінгвістичного підходу як здатність також розуміти представників інших культур, як і представників власної культури. А. Моосмюллер (1996) вважає, що міжкультурна компетенція передбачає наявність у фахівця комплексу соціальних навичок і здібностей, за допомогою яких він може успішно здійснювати спілкування з партнерами з інших культур, як в побутовому, так і в професійному контексті. Для того, щоб вижити в сучасному складному світі, люди повинні розуміти різну культуру. Розуміння іншої культури допомагає людям адаптуватися до незнайомого середовища, в якому вони зустрічаються, живуть і працюють з іншими людьми, які є представниками різних культур [12;13].

Д. Мацумото (2003) називає компетентність в міжкультурній комунікації «міжкультурно-комунікативною компетентністю» і трактує її як здатність здійснювати ефективну комунікацію в міжкультурному контексті [4]. А. Кнапп-Поттхофф (1990) характеризує міжкультурну компетентність як «комплекс аналітичних і стратегічних здібностей, які розширюють інтерпретаційний спектр індивіда в процесі міжособистісної взаємодії з представниками іншої культури» [12].

Як бачимо, у західній науці міжкультурна компетентність розглядається у двох аспектах: як здатність сформулювати в собі іншу культурну ідентичність, що передбачає знання цінностей, норм, стандартів поведінки іншої культури і як

здатність досягти успіху в процесі міжкультурної комунікації.

У сучасних дослідженнях розглядаються також різні групи факторів, які можуть впливати на розвиток міжкультурної компетентності та близьких конструктів, серед яких, насамперед, соціально-культурні, групові та особистісні, наприклад, досвід перебування в іншому культурному середовищі, рівень освіти, етнічні стереотипи та установки, етнічна ідентичність, комунікативні здібності, емпатія, мотивація до міжкультурного спілкування, деякі особистісні властивості, такі як толерантність, сенситивність тощо.

Щодо структури міжкультурної компетентності, то низка дослідників, серед яких Г. Єлизарова, Н. Самойленко та К. Кнапп та ін. [5;6;8;11;12], виділяють наступні компоненти: орієнтація у феноменах іншого способу життя, свідомості, системи почуттів, ієрархії цінностей; розуміння фактів іншої культури, здатність порівнювати їх з власним світоглядом культурним досвідом, знаходити між ними схожість і відмінність, уміння вести діалог, критично його осмислювати, тим самим збагачувати власну картину світу; розуміння залежності людського мислення, діяльності і поведінки, а також комунікативної діяльності та поведінки від культуророзумовлених когнітивних схем; здатність і готовність до прийняття міжкультурної перспективи, знання різноманітних, комунікативних стилів поведінки й уміння ідентифікувати їх у ситуаціях міжкультурної взаємодії; розуміння основних принципів міжособистісної комунікації; володіння стратегіями ідентифікації та аналізу нерозуміння під час спілкування на базі знань культурних відмінностей та їх впливу на комунікативну діяльність та поведінку, відкритість до пізнання чужої культури та сприйняття психологічних, соціальних та інших міжкультурних відмінностей; психологічний настрій на кооперацію з представниками іншої культури; здатність долати соціальні, етнічні, культурні стереотипи, володіння набором комунікативних засобів, правильний їх вибір залежно від ситуації; дотримання норм етикету в процесі комунікації.

Виходячи з аналізу джерел з досліджуваної проблеми, можна заявити, що міжкультурна компетентність займає

важливе місце в структурі ключових компетентностей і формувати її необхідно починаючи з дитячих та юнацьких років життя особистості. Адаптація і позитивне ставлення до іншої культури спонукає людей відігравати активну роль в різноманітному суспільстві. Надбанням міжкультурної компетенції, яка є здатністю змінювати свої знання є ставлення та така поведінка, щоб бути відкритим і гнучким до іншої культури, що стало критичною проблемою для людей, які намагаються вижити в умовах глобалізації суспільства XXI-го століття.

Методи дослідження. Для вирішення поставлених завдань та досягнення мети використовувався комплекс методів та методичних процедур: теоретичні методи (аналіз, синтез, порівняння, узагальнення літературних наукових джерел). Для обробки результатів емпіричного дослідження та використаних методик застосовано методи математичної статистики: кореляційний аналіз Спірмена; теоретичний аналіз і систематизація науково-теоретичних та методичних джерел; організаційні методи. Емпіричні методи – стандартизовані методики: методика Г.Айзенка з визначення типу темпераменту; діагностика стратегій розв’язання конфліктних ситуацій Девіда В. Джонсона; діагностика емоційних бар’єрів у міжособистісному спілкуванні В.Бойка; діагностика рівня полікомунікативної емпатії І. Юсупова.

Результати і обговорення. Опираючись на теоретичні положення теми дослідження, ми застосували низку методик. Вибірку склали школярі з угорськомовних сімей. Це учні 7-х та 8-х класів гімназії віком 13-14 років, які мешкають в Україні, спілкуються як угорською так і українською мовами, зростають, навчаються і виховуються в крос-культурному середовищі. Почали ми з визначення типу темпераменту досліджуваних за методикою Г. Айзенка. Нами виявлено, що 50% досліджуваних дітей є екстравертами, 40% – інтравертами, 10% – амбравертами (показник екстраверсії/інтроверсії $E=12$). Холериків серед них 40%, сангвініків та флегматиків по – 10%, меланхоліків – 20%, амбравертів та холерико-меланхоліків – по 10%.

Прийнято вважати, що у екстравертів краще розвинені комунікативні здібності, але якщо вони поєднуються з високим рівнем нейротизму, то можуть виникати надто

високі емоційні бар’єри в спілкуванні. У нашому дослідженні високий рівень нейротизму виявлено лише у 20% (у дівчат), в половині досліджуваних (50%) - середній рівень, у 30% - низький рівень. Інтроверт часто заглиблений у себе, важко налагоджує контакти з людьми й адаптується до реальності. Частіше за все інтроверт спокійний, урівноважений, неагресивний, його дії обмірковані й раціональні; коло друзів у нього невелике.

У екстраверта порівняно з екстравертом, швидше виробляються умовні рефлекси, він вирізняється більшою терпимістю до болю. Типовими проявами екстраверта є комунікабельність, імпульсивність, недостатній самоконтроль, швидке пристосування до нового середовища, відкритість і зовнішній вияв почуттів. Як видно з таблиці 1, у нашій вибірці виявлені середні значення по показнику екстраверсії/інтроверсії ($M \chi = 12,4$) та нейротизму/емоційній стійкості ($M \chi = 11,1$).

Таблиця 1

Показники	Середні значення, $M \chi$
Екстраверсія/інтроверсія	12,4
Нейротизм/емоційна стійкість	11,1

Загалом школярі з даної вибірки мають середній з тенденцією до низького рівня нейротизму, більшість з них відрізняються емоційною стійкістю і врівноваженістю. Це дає нам можливість передбачати, що в міжособистісних стосунках, а особливо в міжкультурних, вони будуть проявляти терпимість, виваженість, не вчиняти імпульсивних дій до своїх партнерів, мати витривалість вислухати і продумати відповідь.

Наступним кроком була діагностика стратегій розв’язання конфліктних ситуацій Девіда В.Джонсона [3], рекомендована для підліткової вікової категорії. Як бачимо з таблиці 2, найбільш застосовуваною стратегією серед обстежуваних підлітків є згладжування конфлікту, який в даній методиці має назву «Плюшевий ведмедик». Асоціація з тваринами як метафора для даної вікової категорії є зрозумілою і доступною, особливо в процесі проведення корекційно-тренінгової роботи з розвитку комунікативної компетентності, яка була проведена пізніше. Для «ведмедиків» – стосунки найважливіші, а власні цілі не

Питання психології

мають великого значення. Ведмедики хочуть подобатися, хочуть, щоб усі їх любили і цінували. Вони вважають, що краще уникнути конфлікту заради гармонії, і впевнені, що конфлікти не можна обговорювати без шкоди для стосунків. Вони бояться завдавати болю, образити, псувати стосунки під час конфлікту. Щоб зберегти

стосунки, вони готові пожертвувати особистими цілями «Плюшеві ведмедики» немовби кажуть: «Я пожертвую власними цілями, роби все, що ти хочеш, аби тільки я тобі подобався». «Плюшеві ведмедики» намагаються згладити конфлікт через побоювання зіпсувати стосунки.

Таблиця 2

Показники стратегій розв'язування конфліктів

№п/п	Стратегії розв'язування конфліктів	Рівень прояву стратегії (середнє значення, М χ)	Кількість респондентів з найвищим показником по стратегії (у %)
1	Втеча («Черепашка»)	19,0	5%
2	Примус («Акула»)	18,8	5%
3	Згладжування («Плюшевий ведмедик»)	24,9	75%
4	Компроміс («Лисиця»)	21,3	10%
5	Розв'язування проблем / переговори («Сова»)	20,7	5%

Насправді, найбільш конструктивною в міжкультурному спілкуванні (за даною методикою), є стратегія розв'язування проблем/ переговори (так звана «Сова»), показник якої в нашій вибірці складає по інтенсивності М χ = 20,7 балів в порівнянні із стратегією згладжування конфлікту – М χ = 24,9 балів.

Обстежувані, які застосовують дану стратегію («Сови») розглядають конфлікти як проблему, яку потрібно розв'язувати, і шукають таке рішення, яке б задовольнило як їхні власні цілі, так і цілі супротивної сторони в конфлікті. Вони сприймають

конфлікти як засіб поліпшення стосунків шляхом послаблення напруження між двома людьми, намагаються розпочати дискусію, яка розцінила б конфлікт як проблему. Шукаючи рішення, які б задовольнили як їх самих так і іншу особу, сови підтримують стосунки і не заспокоюються доти, доки не знайдене рішення, яке б задовольнило і власні і чужі цілі. Вони також не заспокоюються доти, доки напруга не спаде і негативні емоції не будуть повністю зняті.

Для кращої ілюстрації результати методики подані на рис.2.

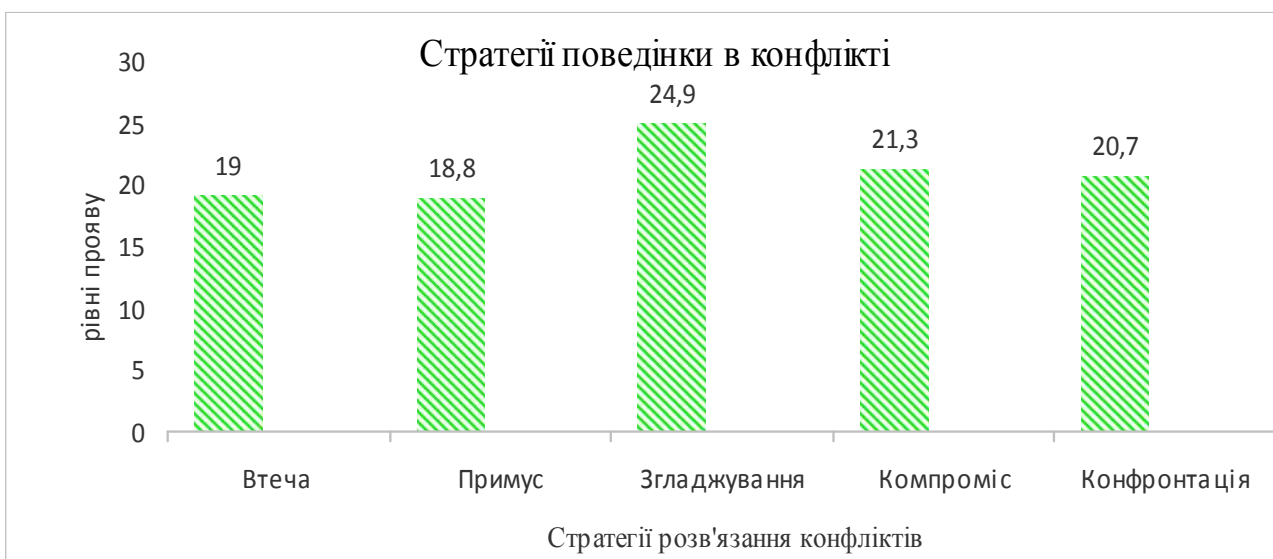

Рис.1 Стратегії поведінки підлітків в міжособистісному спілкуванні за методикою Девіда В.Джонсона.

Питання психології

Зрозуміло, що у підлітків лише формуються життєві стратегії загалом і стратегії поведінки в конфлікті зокрема. Тому в даному контексті стратегія згладжування є відносно безпечною в уникненні конфлікту поведінкою підлітка. І зауважимо, що ми досліджуємо дітей угорської національності, що проживають в Україні в сільській місцевості (де більшість мешканців знайомі між собою), і можемо допустити, що толерантність й узгодженість у вирішенні спірних питань і конфліктів є особливістю їх міжособистісного спілкування. Ці питання втім потребують додаткового і, можливо, лонгітюдного дослідження.

Варто сказати, що в цілому показники досліджуваних стратегій за методикою Девіда В. Джонсона, проявлені на середньому рівні, тому можна узагальнити, що в колективі, в якому навчаються школярі, відносно неконфліктна ситуація спілкування, діти спокійно комунікують між собою, намагаються згладити зіткнення, знайти спільне рішення.

З метою розвитку міжкультурної компетентності доцільно проводити тренінги спілкування, конструктивного вирішення конфліктів. Зі свого боку ми такий тренінг провели і він був дуже ефективний. Однією із тренувальних вправ була наступна: клас розділили на три групи, кожна з яких отримала завдання – проаналізувати ситуацію, зображену на фотографії, описати її і запропонувати тактику вирішення.

Перша група інтерпретувала ситуацію, зображену на фотографії наступним чином: «Вони на зборах, у них виникло непорозуміння через різні погляди.

Директор запропонував знайти спільне рішення, яке було обговорене на наступному засіданні. Остаточне рішення прийняв керівник, а співробітники повинні ще вчитися працювати в команді».

Друга група: «У пари побачення, чоловік розмовляє по телефону по робочим питанням. Дівчина не задоволена. Висновок - на побаченні треба приділяти увагу дівчині».

Третя група: «Внук підійшов до дідуся і показав йому свій щоденник. Дідусь незадоволений оцінками. Він пояснює внуку, що потрібно більше уваги приділяти навчанню, а він йому допоможе, якщо буде потрібно».

Як бачимо з відповідей, діти шукають рішення питання на користь обох сторін. Для них хорошим рішенням є домовленості, увага, колегіальність. Вагомого значення вони надають дорослому (керівнику), який знає як правильно вирішувати складні питання, беручи відповідальність на себе. Це нормальна ситуація для підлітків, якими є наші досліджувані, адже вони лише навчаються досягати результату в складних конфліктних ситуаціях.

Спостереження за досліджуваними на тренінгу підтвердило також дані попереднього опитування, згідно яких основною стратегією вирішення конфліктів серед даної вибірки є «згладжування» ($M \chi = 24,9$), на другому місці – «компроміс» ($M \chi = 21,3$) і на третьому – «переговори» ($M \chi = 20,7$).

Дані, отримані з третьої методики «Діагностика емоційних бар'єрів у міжособистісному спілкуванні» за В. Бойком подані в Табл.3.

Таблиця 3.

Емоційні бар'єри в міжособистісному спілкуванні

№п/п	Емоційні бар'єри	Середнє значення, $M\chi$
1	Невміння керувати емоціями, дозувати	1,8
2	Неадекватний прояв емоцій	2,7
3	Негнучкість та невиразність емоцій	2,6
4	Домінування негативних емоцій	2,0
5	Небажання зближуватися з людьми на емоційній основі	1,7

Сума усіх набраних вибіркою балів – 10,8, а отже у більшості є проблеми із міжособистісним спілкуванням, проте не на високому рівні, а на середньому. Найвищий

показник по неадекватному прояву емоцій ($M \chi = 2,7$) та негнучкості та невиразності емоцій ($M \chi = 2,6$). Враховуючі ці дані можна визначатись з вектором навчально-

Питання психології

виховної та розвиваючої роботи з підлітками, спрямований на розвиток емоційної культури, диференціювання та адекватного прояву емоцій. Це те, що власне означається як емоційний інтелект, якому відведена велика роль в сучасному інформаційному суспільстві.

Адекватність прояву емоцій має велике значення в міжкультурному спілкуванні, адже ми можемо не володіти досконало

мовою іншомовного співрозмовника, проте невербальна поведінка, до якої ми відносимо міміку, мову тіла, просодіку, тактику і т.д. демонструє наші емоції. Більшість базових емоцій проявляється схожим чином в різних етносах, відповідно міжкультурна компетентність включає в себе і зовнішні прояви емоцій, вміння керувати ними і регулювати їх.

Рис. 2 Рівні прояву емоційних бар'єрів спілкування у досліджуваних підлітків

У нашій вибірці підлітки показали низький рівень по «невмінню керувати, дозувати емоції» ($M \chi=1,8$), «небажання зближуватися з людьми» ($M \chi=1,7$), тобто ці якості не є бар'єрами в спілкуванні – навпаки, діти мають бажання спілкуватись, притому спілкуватись безконфліктно, спілкуватись з представниками інших національностей в тому числі.

Слід відмітити, що досліджувані показали досить низький рівень домінування негативних емоцій, і цей факт підкреслює важливість позитивного емоційного тла в забезпеченні успішності спілкування в крос-культурному середовищі.

Якщо вже мова йде про емоції, то слід уточнити їх роль в перцептивному компоненті структури спілкування. Одним із механізмів соціальної перцепції і міжкультурної компетентності є емпатія, яка представляє собою здатність розуміти емоційний стан іншої людини та

співпереживати їй. То ж четвертою методикою, яку ми застосували, є методика «Діагностика рівня полікомунікативної емпатії» І. Юсупова, дані якої занесені в Табл.4.

Таблиця 4
Показники рівня емпатійних тенденцій (за методикою І.Юсупова)

Рівень емпатії	Кількість респондентів (%)
Дуже високий рівень (82-90 балів)	55
Високий рівень (63-81 балів)	30
Середній рівень (37-62 балів)	15

Як бачимо з таблиці 4, нами не виявлено низького та дуже низького рівня емпатії, проте маємо високі показники по високому і дуже високому рівню.

Дуже високий рівень розвитку емпатії (55 % по вибірці) не є особливо адаптивним для самої особистості. У неї болісно

Питання психології

розвинуте співпереживання, що робить таких осіб тонко реагуючими на настрої співрозмовника. Стурбованість не покидає їх, через що вони постійно потребують доброзичливої емоційної підтримки зі сторони. При такому ставленні до життя виникає проблема невротичних розладів і загроза психосоматичному здоров'ю.

Особи з високим рівнем розвитку емпатії (30 % вибірки) з непідробним інтересом ставляться до людей, емоційно чуйні, швидко встановлюють контакти та знаходять спільну мову, намагаються не допускати конфліктів, знаходять компромісні рішення, добре сприймають критику на свою адресу, в оцінці подій більше довіряють своїм почуттям та інтуїції, ніж аналітичним висновкам.

Середній рівень емпатії досить оптимальний для підлітків, проте у наших

вибірці їх всього 15% від загальної кількості обстежених.

Можемо зробити висновок про те, що дана категорія досліджуваних є досить вразливою емоційно – вони можуть надто перейматися почуттями і переживаннями інших, іноді на шкоду собі. Проте в міжкультурному середовищі емпатійність сприяє кращому розумінню один одного: навіть коли раціональний канал перцепції не спрацьовує, то емпатійний канал наближає учасників комунікативного процесу до взаєморозуміння.

Крім того, ми вважали доцільним виявити сфери найвищого прояву емпатійних тенденцій у досліджуваних (ставлення до батьків, тварин, людей похилого віку, дітей, героїв художніх творів, незнайомих та малознайомих людей). Отримані дані подані в Табл.5.

Таблиця 5

Показники рівня емпатійних тенденцій

№п/п	Емпатійні тенденції досліджуваних	Середнє значення (M _x)	Загальний рівень емпатії
1	Прояв емпатії до батьків.	13,6	Дуже високий
2	Прояв емпатії до тварин.	13,6	Дуже високий
3	Прояв емпатії до людей похилого віку.	12,0	Високий
4	Прояв емпатії до дітей	12,9	Високий
5	Прояв емпатії до героїв художніх творів	10,9	Середній
6	Прояв емпатії до незнайомих чи малознайомих людей.	11,2	Високий
	Загалом по вибірці	12,3	Високий

Як бачимо з таблиці 5, на дуже високому рівні проявляється емпатія до батьків і тварин (M_{x1}=3,6), на високому – емпатія до дітей, людей похилого віку (дідусів, бабусь та інших), до незнайомих та малознайомих людей. В контексті нашого дослідження увагу привертає останній показник, який говорить на користь успішності розвитку міжкультурної компетентності школярів, оскільки вказує на відсутність страху й комплексів у ставленні до невідомого, «чужого», на інтерес і зацікавленість до малознайомих людей, до яких ми можемо віднести і людей іншої культури і традицій. Ми виявили психологічне підґрунтя для розвитку навичок міжособистісного спілкування з представниками інших культур і етносів, тобто розвитку міжкультурної компетентності в крос-

культурному середовищі (гімназії з угорською мовою навчання).

Емпатійні тенденції проявлені на дуже високому рівні у ставленні до батьків, ставленні до тварин (особливо до безпритульних). На середньому рівні проявляються емпатійні тенденції по відношенню до героїв художніх творів, в тому ж числі фільмів, казок, книг. Це питання теж потребує додаткового дослідження із врахуванням сучасних джерел інформації для школярів – таких як соціальні мережі. Засоби масової інформації можна використувати з метою формування емпатійних здібностей школярів, втім слід регулювати користування різноманітними контентами, щоб уникнути зокрема пропаганди ксенофобії і насильства.

Питання психології

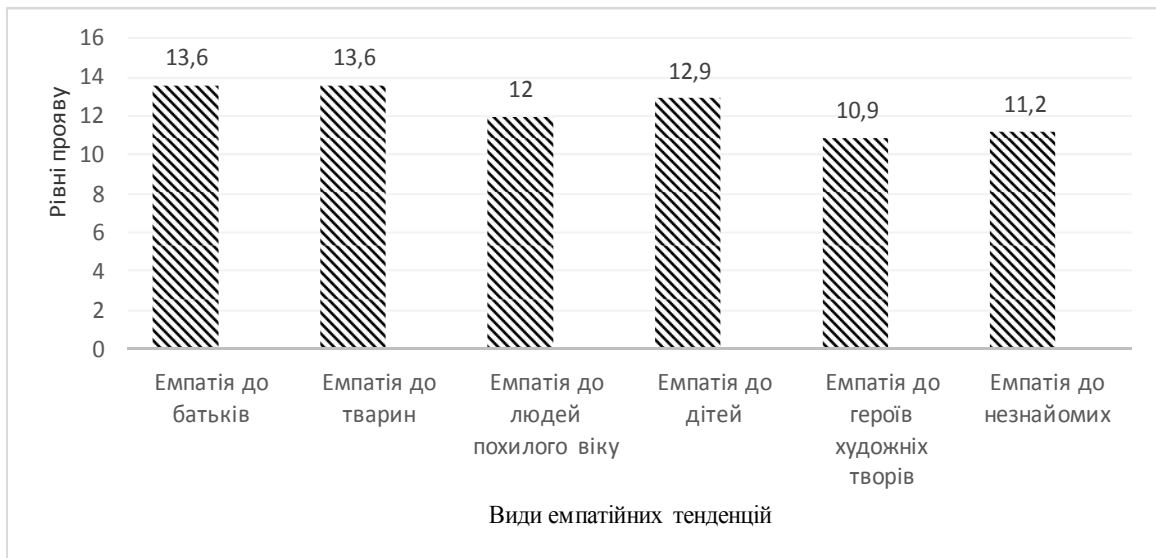

Рис. 5 Рівні емпатійних тенденцій школярів (за методикою І.Юсупова)

Для визначення взаємозв'язку між шкалами нами був проведений кореляційний аналіз. Відповідно до результатів опитування було проведено підрахунок за 12 шкалами 4х тестів. Отримані показники приведені до єдиного масштабу значень, які було сформовано попарно, та для кожної пари була обчислена кореляція за методом Пірсона. Для поставленої мети було застосовано програмне забезпечення SPSS. Інтерпретація результатів відбувалася в межах: 0,2 – дуже низька кореляція, 0,5 – низька, 0,7 - середня, 0,9 – висока, >0,9 – дуже висока. На рівні значимості 0,05 кореляції були визначені за наступними шкалами: шкала «примус» прямо корелює зі шкалою «неадекватний прояв емоцій» ($R=0,7$); шкала «небажання зближуватися з людьми на емоційній основі» зі шкалою «конфронтація» ($R=0,6$); шкала нейротизму – зі шкалою «негнучкість та невиразність емоцій» ($R=0,7$).

Найбільш значимі кореляції проінтерпретовані нами наступним чином: підлітки, які практикують примус як стратегію поведінки, проявляють емоції неадекватним чином - агресією, роздратованістю, домінуванням. Можемо стверджувати, що розвиток емоційної сфери дитини, формування в неї вміння володіти своїми емоціями, опановувати агресивні потяги, призведе в результаті до формування в неї здатності знаходити спільну мову з людьми різних культур і

конфесій, вирішувати конфліктні ситуації більш конструктивними стратегіями. Розвиваючи толерантність і прийняття як елементи міжкультурної компетентності ми тим самим сприяємо удосконаленню стратегій вирішення конфліктів і формування партнерських стосунків на гуманній основі. Шкала нейротизму корелює зі шкалою «негнучкість та невиразність емоцій» (за методикою визначення бар'єрів у спілкуванні) і підтверджує наше припущення про те, що недостатня виразність емоцій інтровертів при їх внутрішній напруженості може викликати підвищений рівень нейротизму і цим ускладнювати поведінку підлітка в ситуації спілкування.

Нами виявлені також негативні кореляції: між шкалами «компроміс» і «невміння керувати емоціями» ($R=-0,5$), «компроміс» і «домінування негативних емоцій» ($R=-0,6$), а також «екстраверсія» і «негнучкість емоцій» ($R=-0,4$). Це низькі і середні значення кореляції, втім вони вказують на різну спрямованість варіювання: при зміні одного в бік збільшення інший зменшується і навпаки. Наприклад, чим вищим ступенем проявляється не вміння керувати своїми емоціями і домінування негативних емоцій, тим менше можливості вирішити конфлікт шляхом компромісу. В іншому випадку обернений зв'язок вказує на те, що середній ступінь екстраверсії (а не високий чи низький) забезпечує гнучкість емоцій (або,

можливо, виступає природнім механізмом попередження їх негнучкості).

Висновки. Аналіз наукових літературних джерел показує, що міжкультурна комунікація є однією з ключових характеристик сучасного суспільства. В умовах збільшення швидкості змін зростає роль особистості, здатної адаптуватися до актуального міжкультурного контексту і навіть конструювати нові методи взаємодії на перехрестях різних культурних світів. Адаптація, відкритість і гнучкість до іншої культури спонукає людей, які намагаються вижити в умовах глобалізації суспільства ХХІ-го століття, відігравати активну роль в крос-культурному середовищі.

Результати нашого дослідження підтверджують актуальність формування міжкультурних компетентностей у підростаючого покоління, а особливо в тих дітей, що виховуються в полікультурному середовищі. Емпіричним шляхом визначено, що для більшості досліджуваних школярів, для яких за складом темпераменту характерним є середній рівень екстраверсії/інтроверсії і рівень нейротизму нижче середнього, найбільш уживаною стратегією у вирішенні міжособистісних конфліктів є згладжування конфлікту, не доведення його до вирішення деструктивним шляхом. На другому місці за вибором стратегій – компроміс і конфронтація. Емоційними бар'єрами, що перешкоджають успішній комунікації у даній вибірці є неадекватність прояву емоцій та їх негнучкість. Нами виявлені високий і дуже високий рівні емпатії, які можуть як сприяти, так і перешкоджати успішному розвитку комунікативної компетентності у

міжкультурному просторі, в якому перебувають досліджувані (угорськомовне навчальне і соціальне середовище). Особливо проявляються емпатійні тенденції у ставленні до батьків, до тварин, старших людей, а також у ставленні до незнайомих і малознайомих людей, що може розглядатися як предиктори формування міжкультурної компетентності, толерантності, сенситивності – тих якостей, які лежать в основі міжкультурної компетентності особистості.

Отже, психологічними особливостями, розвиток яких є актуальним в аспекті формування міжкультурної компетентності школярів, є: емпатійні здібності високого і дуже високого рівня; здатність вирішувати конфлікти, злагоджуючи їх, шляхом компромісу й меншим чином конфронтації; відсутність таких бар'єрів спілкування як негнучкість і неадекватність прояву емоцій; а також такі властивості темпераменту як середній рівень екстраверсії і нейротизму з тенденцією до зниження. Опираючись на стійкі кореляційні зв'язки між деяким показниками шкал використаних нами методик, можна рекомендувати напрямки розвитку комунікативних здібностей школярів, адаптовані до перебування у крос-культурному середовищі сучасного глобалізованого світу.

Перспективу наших досліджень бачимо у розширенні проблематики – порівнянні особливостей міжкультурної компетентності в декількох етнічних групах, проектуванні напрямів навчально-виховної роботи, спрямованої на формування навичок і вмінь міжкультурної компетентності різних вікових груп й усіх учасників освітнього процесу.

Список використаних джерел

1. Ананьєва, О. П. (2016) Мультикультуралізм і толерантність як соціальнофілософські концепції соціокультурного простору: дис. ... д-ра. філ. наук.: 09.00.03. Одеса. 228. dspace.pdpu.edu.ua/jspui/handle/123456789/208
2. Бэрон Р., Керр Н., Миллер Н. (2003). Социальная психология группы. Процессы, решения, действия. СПб. : Питер. 272 с.
3. Джонсон, Девід В. (2003) Соціальна психологія: тренінг міжособистісного спілкування / Пер. з англ. В. Хомика. К.: Вид. дім «КМ Академія». 288 с.
4. Мацумото, Д. (2003). Психология и культура. 12-е издание. [Электронный ресурс]. Режим доступа: http://krotov.info/lib_sec/13_m/maz/umoto_0.htm

5. Почебут, Л. Г. (2022). Кросс-культурная и этническая психология : учебное пособие для вузов / Л. Г. Почебут. – 2-е изд., испр. и доп. М.: Издательство Юрайт. 279 с. URL: <https://urait.ru/bcode/488943> (дата обращения: 20.11.2022).
6. Резунова О. С. Міжкультурна компетентність як необхідна складова професійної компетентності сучасного фахівця. Журнал науковий огляд. 2021. № 1(73). URL: <https://naukajournal.org/index.php/naukajournal/article/view/2218>
7. Садохин, А.П. (2007). Межкультурная компетентность: понятие, структура, пути формирования // Социальные коммуникации. Журнал социологии и социальной антропологии. Том X. №1 [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://www.twirpx.com/file/678095/>
8. Самойленко, Н. (2013). Міжкультурна компетентність майбутніх фахівців гуманітарного профілю: монографія. К.: Рібест. 411 с.
9. Сафонова, І. (2014). Сутність і структура міжкультурної компетентності в контексті аксіологічного підходу / Духовність особистості. Вип. 3. С. 129-143. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/domtp_2014_3_19
10. Byram, M. (1997). Teaching and assessing intercultural communicative competence. Clevedon, UK: Multilingual Matters.
11. Bennett M. J. (2003) Measuring Intercultural Sensitivity: The Intercultural Development Inventory. International Journal of Intercultural Relations. № 27. P. 421 – 443.
12. Knapp K., Knapp-Potthoff A.(1990). Interkulturelle Kommunikation. Zeitschrift fur Fremdsprachenforschung. №1. 62-93.
13. Moosmüller, A. (1996). Interkulturelle Kompetenz und interkulturelle Kenntnisse. In: Roth, K.: Mit der Differenz leben. Europäische Ethnologie und Interkulturelle Kommunikation. München Verlag. S. 217–290.
14. Fantini, A. E. (1995). Language, culture, and world view: Exploring the nexus. International Journal of Intercultural Relations, 19. 143–153.. doi:10.1016/0147-1767(95)00025-7 Journal of Intercultural Relations, 19, 143-153. doi:10.1016/0147-1767(95)00025-7
15. Fukuyama, F. (1995). Trust: The Social Virtues and the Creation of prosperity. N.Y.: Free Press. xv., 457 p.

References

1. Ananieva, O. P. (2016) Multykulturalizm i tolerantnist yak sotsialnofilosofski kontseptsii sotsiokulturnoho prostoru [Multiculturalism and tolerance as socio-philosophical concepts of socio-cultural space]: dys. ... d-ra. fil. nauk.: 09.00.03. Odesa. 228. (in Ukrainian)
2. Beron R., Kerr N., Myller N. (2003). Sotsyalnaia psikhohohyia hruppy. Protsessy, reshenyia, deistviya. [Social psychology of the group. Processes, decisions, actions.] SPb. : Pyter. 272 s. (in Russian)
3. Dzhonson, Devid V. (2003) Sotsialna psikhohohyia: treninh mizhosobystisnoho spilkuvannia [Social psychology: interpersonal communication training] / Per. z anhl. V. Khomyka. K.: Vyd. dim «KM Akademii». 288 s. (in Ukrainian)
4. Matsumoto, D. (2003). Psikhohohyia y kultura. 12-e yzdanye. [Psychology and culture] [Elektronnyi resurs]. Rezhym dostupa: http://krotov.info/lib_sec/13_m/maz/umoto_0.htm (in Russian)
5. Pochebut, L. H. (2022). Kross-kulturnaia y etnycheskaia psikhohohyia : uchebnoe posobyie dlia vuzov [Cross-cultural and ethnic psychology] / L. H. Pochebut. — 2-e yzd., yspr. y dop. M.: Yzdatelstvo Yurait. 279 s. URL: <https://urait.ru/bcode/488943> (data obrashchenyia: 20.11.2022) (in Russian)
6. Rezunova O. S. (2021) Mizhkulturna kompetentnist yak neobkhidna skladova profesiinoini kompetentnosti suchasnoho fakhivtsia. [Intercultural competence as a necessary component of the professional competence of a modern specialist]. Zhurnal naukovyi ohliad. № 1(73). URL: <https://naukajournal.org/index.php/naukajournal/article/view/2218> (in Ukrainian)
7. Sadokhyn, A.P. (2007). Mezhhkulturnaia kompetentnost: poniatye, struktura, puty formyrovanyia // Sotsyalnye kommunykatsyy. Zhurnal sotsyolohyy y sotsyalnoi antropolohyy. Tom Kh. №1 [Elektronnyi resurs]. Rezhym dostupu: <http://www.twirpx.com/file/678095/>(in Russian)
8. Samoilenko, N.(2013). Mizhkulturna kompetentnist maibutnikh fakhivtsiv humanitarnoho profilu: monohrafiia. [Intercultural competence of future humanitarian specialists: monograph].K.: Ribest. 411 s. (in Ukrainian)
9. Safonova, I. (2014). Sutnist i struktura mizhkulturnoi kompetentnosti v konteksti aksiolohichnoho pidkhodu [The essence and structure of intercultural competence in the context of the axiological approach] / Duhovnist osobystosti. Vyp. 3. S. 129-143. Rezhym dostupu: http://nbuv.gov.ua/UJRN/domtp_2014_3_19 (in Ukrainian)
10. Byram, M. (1997). Teaching and assessing intercultural communicative competence. Clevedon, UK: Multilingual Matters. (in English)

11. Bennett M. J. (2003) Measuring Intercultural Sensitivity: The Intercultural Development Inventory. *International Journal of Intercultural Relations*. № 27. P. 421 – 443. (in English)
12. Knapp K., Knapp-Potthoff A. (1990). *Interkulturelle Kommunikation. Zeitschrift für Fremdsprachenforschung*. [Intercultural communication. *Journal of Foreign Language Research*]. №1. 62-93. (in German)
13. Moosmüller, A. (1996). Interkulturelle Kompetenz und interkulturelle Kenntnisse. In: Roth, K.: *Mit der Differenz leben. Europäische Ethnologie und Interkulturelle Kommunikation*. München Verlag. S. 217–290. (in English)
14. Fantini, A. E. (1995). Language, culture, and world view: Exploring the nexus. *International Journal of Intercultural Relations*, 19. 143–153. (in English)
15. Fukuyama, Francis, (1995). *Trust: The Social Virtues and the Creation of Wealth*; The Free Press, New York, NY. ISBN 0-02-910976-0; 457pp. (in English)

Summary

Shtykh I. candidate of psychological sciences,
senior lecturer, Mukachevo State University

Dudash C. Master of Psychology
Mukachevo State University

DEVELOPMENT OF INTERCULTURAL COMPETENCE OF SCHOOL STUDENTS EDUCATED IN A CROSS-CULTURAL EDUCATIONAL ENVIRONMENT

Introduction. *Intercultural competence is a component of communicative competence – a person's ability to adequately respond to various problem situations that he encounters in the process of communicating with other people. The criterion of the development of communicative competence is the result of interaction, the achievement of the significance of personal goals.*

In the era of globalization, it is important to form a complex of personal qualities in the younger generation, which form the psychological basis of intercultural communicative competence. Intercultural competence is a certain level of tolerance, trust and sensitivity, commitment to the norms of interaction with other people, and especially with representatives of another culture, another belief. Therefore, the field of our scientific interests is to identify the peculiarities of communicative, interactive and perceptive aspects of intercultural communication of schoolchildren who are in the informational educational environment of domestic institutions of general secondary education.

Purpose. *Highlighting the results of the study of psychological features of intercultural communicative competence of schoolchildren who are brought up in a cross-cultural environment.*

Methods. *Methods of theoretical analysis and systematization of scientific-theoretical and methodical sources are applied. Empirical methods include standardized methods: H. Eysenck's method for determining the type of temperament; diagnosis of conflict resolution strategies by David V. Johnson; diagnosis of emotional barriers in interpersonal communication by V. Boyko; diagnosis of the level of polycommunicative empathy by I. Yusupov.*

Originality. *The analysis of sources from the researched problem shows that intercultural competence occupies an important place in the structure of key competences of an individual. At the moment, the psychological factors of intercultural competence have not been sufficiently studied. Most often, abilities, in particular intellectual, are considered as predictors of intercultural competence. The novelty of our study is that scientific attention is paid to the influence of personality traits on the formation of intercultural competence and aspects related to it. The development of intercultural competence starting from adolescence will contribute to the better integration of the individual in the cross-cultural environment of the modern globalized world.*

Conclusion. *Our research revealed high and very high levels of empathic abilities of schoolchildren; the ability to resolve conflicts, reconciling them through compromise and negotiations; the absence of such communication barriers as inflexibility and inadequacy of the expression of emotions; as well as an average level of extraversion and neuroticism. Attention is drawn to the high level of empathy in the attitude towards strangers and unfamiliar people, which can be considered a prerequisite for the formation of tolerance and intercultural competence of schoolchildren growing up, studying and being brought up in a cross-cultural educational environment. We see the perspective of our research in the expansion of the stated problems.*

Key words: *communicative competence; intercultural competence; cross-cultural environment; empathy; tolerance; sensitivity; conflict.*

Автори заявляють про відсутність конфлікту інтересів.
Received/Поступила: 20.11.22.